

УДК 811.11'42

КОРЕЛЯЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ І ДИСКУРСУ: КОМУНІКАТИВНО-ДІЯЛЬНІСНИЙ АСПЕКТ СМИСЛОТВОРЕННЯ

Головащенко Ю. С.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

У статті розглянуто кореляцію художнього тексту і дискурсу в процесі художньої комунікації. У координатах когнітивно-дискурсної парадигми текст видається продуктом функціонування дискурсу як динамічного контексту творення текстового смислу. Смісл художнього тексту інтерпретується на основі його лексичної структури у певному комунікативно-дискурсному оточенні.

Ключові слова: художній текст, дискурс, комунікація, смисл, автор / адресант / відправник, читач / адресат / реципієнт.

Головащенко Ю. С. Корреляция художественного текста и дискурса: коммуникативно-деятельностный аспект смыслообразования. В статье рассмотрено корреляцию художественного текста и дискурса в процессе художественной коммуникации. В координатах когнитивно-дискурсной парадигмы текст представляется продуктом функционирования дискурса как динамического контекста творения текстового смысла. Смысл текста интерпретируется на основании его лексической структуры в определенном коммуникативно-дискурсном окружении.

Ключевые слова: художественный текст, дискурс, коммуникация, смысл, автор / адресант / отправитель, читатель / адресат / реципиент.

Golovashchenko Yu. S. Literary text vs. discourse correlation: communicative and activity-oriented aspect of meaning mediation. The article highlights Fiction vs. Discourse correlation in the process of literary communication. Communicative and discursive framework views text as a product of discourse functioning, which creates a dynamic context for mediation of meaning throughout the text. The overall meaning of a literary text is to be interpreted on the basis of lexical structure in the relevant communicative and discursive setting.

Key words: fiction, discourse, communication, meaning, author / giver / sender, reader / addressee / recipient.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Прагматичний потенціал мови реалізується в процесі творення дискурсу і детермінується особливостями мисленневої, комунікативної і когнітивної діяльності комунікантів та мовними стратегіями і тактиками, релевантність яких зумовлена певним типом дискурсу. Нерозривний взаємозв'язок мови і дискурсу демонструє діалектична модель Р. де Богранда, в якій дискурс є “теоретичною практикою” (theoretical practice), а мова – “практичною теорією” (practical theory) [18, 21]. Суголосною в цьому руслі є гіпотеза Дж. МакГарді Сінклера про здатність дискурсу до передбачення (prospective qualities of discourse) [17, 15], що корелює із ключовою функцією мови – “постійне простягання вперед” (“it constantly prospers ahead”) [17, 15]. Практичне вивчення їх обопільного впливу можливе у площині тексту, де дискурсивний і мовний вектори знаходять свої точки перетину, а текст як результат когнітивно-комунікативної діяльності виявляється зануреним не лише в мову, а й у дискурс.

Проблема співвідношення тексту і дискурсу й досі не втратила актуальності у лінгвістиці. Слушним буде припущення, що зміцнення позицій лінгвістики тексту і дискурсології як окремих галузей дослідження викликало необхідність переглянути тлумачення цих центральних і водночас найбільш дискусійних понять з метою їх конкретизації в когнітивно-дискурсній парадигмі.

Метою цієї статті є з'ясування ролі художнього тексту в процесі художньої комунікації за моделлю “адресант → повідомлення → адресат” та розкриття смислового аспекту в його інтерпретації з урахуванням дискурсного впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тлумачення дискурсу як широкого терміна (“an umbrella term”), що об'єднує окремі дискурсно значущі елементи різних текстів у спільну множину [19, 4-5], видається виправданим з метою підсилення контрадикторності формалізовано обмеженого тексту та експансивного дискурсу і, відтак, встановлення чіткіших характеристик обох понять у процесі їхньої кореляції.

Поняттєво-термінологічна градація дискурсу пройшла значний спектр коливань: у методі дистрибутивного аналізу З. Гарріса дискурс ототожнювався з мовою і мовленням; з появою лінгвістики тексту (зокрема завдяки В. Дресслеру) дискурс вважався текстовою категорією; в Е. Бенвеніста трактування дискурсу передбачало антропоцентричну інклюзивність; зрештою когнітивна експлікація дискурсу як “моделі ситуації” (Т. вай Дейк), що залучає екстралінгвістичні фактори і фонові знання комунікантів, акцентувала роль суб'єктивного субстрату в процесах розуміння і продукування дискурсу [6, 16; 10, 317].

У В. І. Карасика знаходимо інтеракцію тексту і дискурсу в моделі “процес – результат” і витлумачення дискурсу як “тексту, зануреного в ситуацію спілкування, або ж навпаки – як спілкування за допомогою тексту” [7, 278]. А. М. Приходько наголошує на гіпо-гіперонімічній кореляції “загальне – часткове” [13, 38], в якій текст є конститутивним фундаментом дискурсу, а другий вибудовується над ним і розширюється над неозорим видноколом всіх існуючих текстів.

Не менш часто взаємозв'язок тексту і дискурсу репрезентується антитезою статичності тексту і динамічності дискурсу. Сутність дискурсу витлумачується функціональною спрямованістю та комунікативно-прагматичною дієвістю; сутність тексту, за словами Кубрякової О. С., слід вбачати в його семіотичному аспекті з урахуванням таких критеріїв, як інформаційна самодостатність, цілеспрямованість, протяжність [8, 510–515].

На наш погляд, протиставлення текст vs. дискурс слушно відобразити в координатах симетричної поляризації інтровертність тексту vs. екстравертність дискурсу.

Екстравертність дискурсу висуває на передній план його перформативні характеристики, які реалізуються в комунікативній ситуації з урахуванням триєдності середовища, режиму і стилю спілкування [13, 40].

Відповідно, інтровертність тексту опирається на діалектичний зв'язок цілісності і зв'язності, що проектується значною мірою на лексичну структуру тексту, і найяскравіше візуалізується в художньому тексті в результаті аналізу лексико-семантичних зв'язків, що пронизують сіткою текстове мереживо.

Виклад основного матеріалу. Художній текст (далі – ХТ) як об'єкт лінгвістичних пошуків привертає неабиякий інтерес сучасних мовознавців, особливо з огляду існування декількох підходів до його вивчення: лінгвоцентричний, текстоцентричний, антропоцентричний і когнітивний [2, 15]. Та власне надмірна увага до проблем визначення тексту, зокрема й ХТ, зумовила багатоманітність трактувань цього поняття і дискусії щодо доцільності єдиного і загальноприйнятого пояснення феномену тексту. У зв'язку з цим, відрізняється й спектр ознак і категорій ХТ, який залежить безпосередньо від напрямку, мети і завдань дослідження.

Серед більшості науковців не викликає сумніву твердження, що ключовими категоріями ХТ є цілісність і зв'язність (когерентність / семантична неаддитивність і когезія) [2, 41; 3, 67; 5, 146; 11, 57], які характеризують його зі смислової і мовної сторін відповідно. За такого категоріального апарату особлива вага надається іманентній семантичній структурі ХТ, що полягає у внутрішньотекстовій комунікативній взаємодії лінгвістичних, когнітивних і соціальних факторів [10, 317; 19, 4]. Структурна організація ХТ об'єктивується двома типами зв'язків – лінійними і вертикальними (Алефіренко М. Ф.) [1, 309] – або двома структурними рівнями – поверхневим і глибинним (Тураєва З. Я.) [15, 56], що слугують аргументом на користь семіотичної просторовості ХТ. Крім цього, структуралістське бачення ХТ накладає синтактикоцентричний імператив [3, 58] у його дослідженнях, що виражається термінологічною актуалізацією речення, висловлювання, надфразної єдності і тексту як конститутивних одиниць текстової структурної ієрархії (Москальська О. І.) [12, 16].

Когнітивно-дискурсний вектор нинішніх лінгвістичних студій змістив акцент на роль ХТ у процесі художньої і текстової комунікації в бік концентрації уваги на його дискурсній автохтонності й інтерпретації ХТ як точки згущення його прагматичних, функційно-дієвих, когнітивних і комунікативних властивостей. З огляду на це Бехта І. А. зазначає, що “самоцінна текстова структура розпадається: будова тексту стає залежною від прагматичної ситуації породження тексту” [3, 39], а процес комунікації послуговується мовним репертуаром художнього мовлення і несе відбиток художнього дискурсу, базисом якого є людська свідомість [3, 109].

Екстраполяція термінологічної номенклатури теорії мовної комунікації на дослідження ХТ вносить корективи в розгляд ХТ як важливої ланки художньої комунікації. У моделі “автор (адресант) ↔ текст (повідомлення) ↔ читач (адресат)” [3, 72] структура ХТ визначається номінативним і комунікативним компонентами, що формують інформаційне наповнення текстового повідомлення, з якого в процесі комунікації виводиться смисл [4, 101]. Релевантність смислу комунікативної ситуації невід’ємна від дискурсного аранжування, оскільки вимагає врахування антропоцентричної (дискурс є продуктом мовомислення та інкорпорує фактор людської свідомості) та соціальної (дискурс детермінується обставинами соціальної взаємодії людей) складових дискурсу [3, 108–109].

Комунікативний підхід кваліфікує роль ХТ з одного боку як наслідок / результат процесу спілкування з утворенням певної семіотичної структури ХТ, а з іншого, – як поле творення дискурсу із залученням мовного і паралінгвального контекстів [4, 101].

Дослідження ХТ у процесі комунікації стали основою для розвитку комунікативно-діяльнісного підходу, в якому будь-який текст, і відповідно ХТ, подається за формулюванням Сидорова Є. В. як “предметно-знакова ланка акту мовленнєвої комунікації” [14, 151]. Разом із Сидоровим Є. В., Болотнова Н. С. виділяє два процеси, що розкривають комунікативно-діяльнісний потенціал ХТ: первинну (орієнтир ХТ автора / адресанта / відправника становить імплікована особистість читача / адресата / реципієнта) і вторинну комунікацію (діяльність читача / адресата / реципієнта спрямована на інтерпретацію комунікативного змісту повідомлення) [5, 113; 14, 146–149]. Відповідно, структура ХТ витлумачується (1) на інформаційно-смислового і прагматичному рівнях (2) у лінгвальному та екстралінгвальному аспектах [5, 239].

Комунікативність тексту як основа для розгортання комунікативної діяльності передбачає інтеграцію і субординацію всіх текстових рівнів з орієнтацією на отримання зворотного комунікативного зв'язку з боку реципієнта і координації комунікативних діяльностей адресата і адресанта у ході сприйняття й інтерпретації ХТ [5, 225–226; 14, 155].

З огляду на те, що в процесі художньої комунікації ХТ виконує роль інформаційно-смислового медіуму, необхідним кроком в аналізі ХТ є його семантична інтерпретація – з'ясування змісту і смислу як двох нерозривних семіотично значущих сторін. Мовна оболонка ХТ є дискурсно обумовленою: формально мовна об'єктивація ХТ була продиктована екстралінгвістичними

чинниками з урахуванням культурного, історичного і соціального контекстів [5, 239–240], а структура ХТ видається лінгвістично прийнятною у зв'язку з існуючими умовами і поставленою ціллю комунікативної ситуації [3, 55]. Лінгвосемантичний аналіз мовних засобів ХТ, які займають чільне місце у виконанні заданої адресантом / автором комунікативної функції ХТ, стає дедалі актуальнішим завданням сучасних дискурсно орієнтованих лінгвістичних досліджень, причому семантичний аналіз, як слушно зауважує Бехта І. А., слід проводити в напрямку “від смислу тексту до значення слова” [4, 101].

Основою такого аналізу слугує лексична структура ХТ (звідси й поширення лексикоцентричного підходу до ХТ), яка завдяки багатоманіттю семантичних зв'язків слів у ній дозволяє виокремити лексичні центри смислового нагромадження – ключові слова (ключові знаки [11, 84] за Лукіним В. А.). Зауважимо, що емпатизація ключових слів пов'язана з їх функцією смислових згустків у семантичному просторі ХТ [11, 87], що у процесі поступового розгортання ХТ сприяє виявленню підтекстового фону [9, 60] та в результаті сприйняття забезпечує цілісну інтерпретацію ХТ.

На наш погляд, алгоритм аналізу лексичної структури ХТ детермінується, по-перше, специфікою обраного ХТ як твору певного літературно-художнього напрямку; по-друге, методологічним апаратом в межах пануючої наукової парадигми. Так, Леліс О. І. деталізує смисловий компонент у лексичній структурі ХТ із увагою на таку ієрархічність лексичних одиниць: естетично значимі слова, тематичні слова, ключові слова, ідеослова та словообрази [9, 59–60]. У Чуріліної Л. М. лексична структура ХТ витлумачується за допомогою поняття текстової лексичної теми, що репрезентується в ХТ індивідуальним лексиконом персонажа [16, 65] з його подальшим поділом на семантичні поля.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Кореляція ХТ і дискурсу в когнітивно-дискурсній парадигмі постулюється діадою “частина – ціле” або “результат – діяльність”. Дискурсний чинник творення ХТ охоплює звернення ХТ до соціальної дійсності, вплив культурної епохи та антропоцентричний ракурс ХТ, що полягає в його двосуб'єктній комунікативній направленості.

Із позицій теорії комунікації ХТ видається повідомленням – носієм інформації, у якому відправником / автором закладений певний смисл. У процесі комунікації смисловий компонент ХТ набуває особливої цінності з огляду на художньо-естетичну функцію і феномен авторської валоризації значення, що знаходить своє відображення в лексичній структурі ХТ. Іntenція автора окреслює простір ХТ як смислове поле, всередині якого атоми індивідуально-авторських смислів взаємодіють одне з одним, вибудовуючи унікальну лексичну системність ХТ. За умови семіотичної даності ХТ лексичний рівень займає вузлову позицію на перетині внутрішньотекстових семантичних взаємозв'язків, які утворюють винятковий вимір семантичного простору даного ХТ.

Відтак, вивчення структуризації лексики в ХТ, семантичного аспекту її функціонування і моделювання семантичного простору ХТ є важливими кроками в інтерпретації смислу ХТ становлять перспективу нашого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики: Монография / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Гнозис, 2005. – 326 с.
2. Бабенко Л. Г., Каразин Ю. В. Лингвистический анализ художественного текста. Теория и практика : учебник; Практикум / Л. Г. Бабенко, Ю. В. Каразин. – 2-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2004. – 496 с.
3. Бехта І. А. Дискурс наратора в англомовній прозі / І. А. Бехта. – К. : Грамота, 2004. – 304 с. – Бібліогр. : с. 276.
4. Бехта І. А. Функційно-прагматична дієвість тексту у світлі когніції й дискурсу // Людина. Комп'ютер. Комунікація / збірник наукових праць [за ред. О.П. Левченко]. – 2013. – Львів : Вид-во Львівська політехніка. – С. 99–103.
5. Болотнова Н. С. Филологический анализ текста : учеб. пособие / Н. С. Болотнова. – 4-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 520 с.

6. Загнітко А. Лінгвістика тексту : хрестоматія / А. Загнітко, Г. Монастирецька. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 164 с.
7. Карасик В. И. Языковые ключи / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2009. – 406 с.
8. Кубрякова Е. С. О тексте и критериях его определения / Елена Самойловна Кубрякова // Язык и знание : На пути получения знаний о языке : Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. – Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 505–518. – (Язык. Семиотика. Культура).
9. Лелис Е. И. Роль лексической структуры художественного текста в экспликации подтекстовых смыслов (на материале рассказа А. П. Чехова “Дама с собачкой”) / Е. И. Лелис. – Известия высших учебных заведений. – Серия “Гуманитарные науки”. – 2012. – Том 3 (1). – С. 59–64.
10. Лещенко Г. В. Дискурсивний компонент у структурі тексту / Г. В. Лещенко // Науковий вісник Чернівецького національного університету. – Серія : Германська філологія. – 2014. – Вип. 690-691. – Чернівці : Видавничий дім “РОДОВІД”. – С. 316–320.
11. Лукин В. А. Художественный текст: основы лингвистической теории и элементы анализа : учеб. Для филол. спец. вузов / В. А. Лукин. – М. : Изд-во “Ось-89”, 1999. – 192 с.
12. Москальская О. И. Грамматика текста (пособие по грамматике немецкого языка для ин-тов и фак. иностр. яз.) : учеб. пособие. – М. : Высшая школа, 1981. – 183 с.
13. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем’єр, 2008. – 332 с.
14. Сидоров Е. В. Онтология дискурса / Е. В. Сидоров. – 2-е изд. – М. : Книжный дом “ЛИБРОКОМ”, 2009. – 232 с.
15. Тураева З. Я. Лингвистика текста (Текст: структура и семантика): учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2013 “Иностр. яз.” / З. Я. Тураева. – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.
16. Чурилина Л. Н. Антропоцентрический принцип в исследовании лексической структуры художественного текста / Л. Н. Чурилина. – Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – Том 3 (5). – 2003. – С. 63–75.
17. De Beaugrande R. Language, discourse and cognition: Retrospects and prospects / Robert de Beaugrande // Approaches to Cognition Through Text and Discourse [edited by Tuija Virtanen]. – Berlin : Walter de Gruyter, 2004. – P. 17–32.
18. Sinclair J. McN. Trust the text / John McN. Sinclair // Advances in Written Text Analysis [edited by Malcolm Coulthard]. – London: Taylor & Francis e-Library, 2004. – P. 12–25.
19. Tanskanen S.-K. Collaborating towards Coherence: Lexical cohesion in English Discourse / Sanna-Kaisa Tanskanen. – Amsterdam: John Benjamins B.V., 2006. – 192 p.